

10. Heidegger M. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. 437 p.
11. Husserl E. *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press, 1970.
12. Jia F. Krettenauer T. Recognizing Moral Identity as a Cultural Construct. *Frontiers in Psychology*. 2017. Volume 8. Pp. 1-5. URL=<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2017.00412>.

УДК [811.161.2'373.7'373.42-022.215:398.9(477)] І.Франко
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.44>

ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ПАРЕМІЙ У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ СТУДІЯХ ІВАНА ФРАНКА

THE ORIGIN OF PAREMIAS IN IVAN FRANKO'S FOLKLORE

Шимків Я.В.,

orcid.org/0000-0002-8155-443X

*аспірантка кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті проаналізовано питання походження прислів'їв і приказок. Зокрема взято до уваги погляди Івана Франка щодо вирішення цього складного завдання. Проблема генези жанру Іван Франко намагався розв'язати, опираючись на пареміографічні та пареміологічні здобутки своїх попередників, серед яких Григорій Ількевич, Павло Чубинський, Матвій Номис. Напрацювання останнього галицький учений вивчив особливо докладно, адже у коментарях Матвія Номиса, що їх упорядник висловив на сторінках збірника «Українські приказки, прислів'я і таке інше», розкрито семантику багатьох зразків, встановлено їх генезу та оприявлено тісні міжжанрові зв'язки. Іван Франко враховував думку не тільки українських колеґ, а й європейських дослідників. Передусім він враховував думку німецького вченого Германа Естерлея. Естерлей глибоко дослідив збірник 'Gesta Romanorum', а відтак дійшов висновку, що популярні тексти із цього компендіуму дали життя цілій низці прислів'їв та приказок. Він доводив, що прислів'я творяться внаслідок редукції об'ємних моралізаторських притч, байок, оповідань.

Усі ці зауваги Іван Франко враховував під час роботи над своїм тритомником «Галицько-руські народні приповідки». До приповідкового корпусу своїми порадами долучився також Михайло Драгоманов. Про підказки Драгоманова дізнаємося із листування, де колеґи інтенсивно обмінювалися ідеями щодо особливостей впорядкування та коментування багатого паремійного матеріалу. У збірнику «Галицько-руські народні приповідки» знаходимо теоретичні міркування та практичні рішення, які суттєво посприяли поступу європейської пареміології.

У вступних статтях до кожного із томів та у розгорнутих коментарях до паремійних одиниць Іван Франко досить вичерпно представив процес виокремлення паремії з іншого об'ємнішого жанру. Дослідник багатьма прикладами проілюстрував процес міжжанрового переходу за маршрутами: казка – прислів'я, пісня – прислів'я, прикмета – прислів'я, повір'я – прислів'я, анекдот – прислів'я, оповідання – прислів'я.

Також дослідник залучав до видання твори, які потрапили у фольклорне середовище з літератури.

Все ж, на переконання Івана Франка, найпродуктивнішим при творенні паремій є процес формування нового зразка як словесного підсумку, узагальнення певної повторюваної життєвої ситуації. Такі прислів'я вирізняються максимальною сконденсованістю, лаконічністю форми, та спрямовані на влучну синтетичну оцінку різних типових фактів і явищ.

Ключові слова: прислів'я та приказки, приповідковий корпус, міжжанровий перехід, генеза, редукція.

The author analyses the origin of proverbs and sayings. In particular, she investigates Ivan Franko's views on solving this difficult task. Ivan Franko tried to solve the problem of the genesis of the genre by relying on the paremiographic and paremiologic achievements of his predecessors: Hryhoriy Ilkevych, Pavlo Chubynskyi and Matviy Nomys. Matviy Nomys's collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc" is of special significance, as its commentary disclosed the semantics of many examples, established their genesis and revealed close inter-genre links. Ivan Franko considered not only the opinions of Ukrainian colleagues, but also those of European researchers. First of all, he paid attention to the views of German researcher Hermann Oesterley. Oesterley penetrated the collection 'Gesta Romanorum' and concluded that the popular texts from this compendium produced a number of proverbs and sayings. He argued that proverbs were created as a result of reducing voluminous moralizing parables, fables, and stories.

Ivan Franko took all these remarks into account while working on his three-volume "Halychyna Ukrainians' Proverbs". Mykhailo Drahomanov also advised on the proverb corpus. Mykhailo Drahomanov's contribution is known from his correspondence, where Ivan Franko and he intensively exchanged ideas about the specific features of organizing and commenting on the rich paremia material. In the collection "Halychyna Ukrainians' Proverbs", we find theoretical considerations and practical solutions that have significantly contributed to the progress of European paremiology.

In the prefaces to all the volumes and in the extensive comments on paremias, Ivan Franko presented in detail the process of separating the paremia from another larger genre. The researcher extensively illustrated the process of inter-genre transition: from a fairy tale to a proverb, from a song to a proverb, from an omen to a proverb, from a belief to a proverb, from a joke to a proverb, from a story to a proverb.

He also included writings which came to the folklore milieu from belles-lettres.

However, according to Ivan Franko, the most productive process of creating paremias is that of forming a new model as a verbal result, the generalization of a recurring life situation. These proverbs are characterized with maximum condensation, formal preciseness and the accurate synthetic assessment of various typical facts and phenomena.

Key words: proverbs and sayings, proverb corpus, inter-genre transition, genesis, reduction.

Постановка проблеми. У статті зроблено акцент на з'ясуванні питання генези прислів'їв і приказок. Наголошено на міжжанровому переході внаслідок редуції об'ємних творів (притч, байок, оповідань, народних пісень). Зазначено, що встановлення таких взаємозв'язків допоможе краще зрозуміти смисловий потенціал коротких паремійних формул, а також довести «інтеграційні процеси» у жанровій системі фольклору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання походження прислів'їв та приказок не надто часто потрапляло в об'єктив наукових студій українських дослідників, тому за основу розвідки взято напрацювання класика українського уснословеснознавства Івана Франка. Проблему генези жанру дослідник намагався розв'язати, опираючись на пареміографічні та пареміологічні здобутки своїх попередників, серед яких Григорій Ількевич, Павло Чубинський, Матвій Номис. Сприяли успішній роботі над тритомником «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка поради Михайла Драгоманова, про що дізнаємося із їхнього листування. Були вагомими для Івана Франка й дослідження німецького вченого Германа Естерля.

Постановка завдання. На основі докладного аналізу прислів'я та приказок з'ясувати, які з них виникли внаслідок редуції об'ємніших жанрів, з таких як оповідання, байка, анекдот, пісня. На прикладах довести тяжіння фінальних фраз до «самостійного» життя, тобто до переходу у жанр паремії. У тритомному корпусі «Галицько-руські народні приповідки» Івана Франка показано такі переходи та висвітлено, як встановлення першоджерела допомагає переосмислити відомі зразки паремійного репертуару.

Виклад основного матеріалу. Дослідження жанру паремій має чимало аспектів. Одним із них є вивчення генези жанру. Варто відзначити низку праць, де це питання було відрефлектовано. Серед українських учених передусім слід згадати праці Івана Франка. Поза всяким сумнівом, найгрунтовніше висвітлено тему шляхів поповнення паремійного фонду у Франковому тритомнику «Галицько-руські народні приповідки» (1901–1910). Ще під час вироблення

стратегії майбутнього видання приповідкового корпусу учений наголошував на потребі встановити джерельну базу прислів'їв та приказок. Він вважав, що з'ясування цього питання допоможе краще збагнути складну природу малих паремійних форм. Звичайно, при розв'язуванні проблеми генези жанру Іван Франко взурувався на досвід попередників. Серед українських пареміографів та пареміологів ураховував досвід Григорія Ількевича («Галицькі приповідки і загадки»), Матвія Номиса («Українські приказки, прислів'я і таке інше» (Спб 1864), Павла Чубинського («Труд етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»). Мабуть, у збірнику Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» найвиразніше проглядається тенденція до коментування окремих зразків прислів'їв і приказок щодо їх походження. Однак, попри окреслені підходи, все ж цей сегмент 15-тисячного (враховуючи варіантні гнізда) корпусу Матвія Номиса є радше спорадичним, аніж систематичним. На сторінках знаходимо низку спостережень упорядника щодо джерел окремих зразків. Можемо лише здогадуватися, чи це були записи самого Матвія Номиса, чи він почерпнув матеріали із рукопису Опанаса Маркевича, який ліг в основу збірника. Це питання потребує окремих студій. Частково це висвітлено у передмові Миколи Пазяка «М. Номис і збірка “Українські приказки, прислів'я і таке інше”»

Матвій Номис осмислював тексти прислів'їв і приказок, логічно їх структурував, у збірці «Українські приказки, прислів'я і таке інше» він окреслив широкий спектр жанрових різновидів, які потрапили до видання, а саме: порівняння, прикмети, вітання, каламбури, побажання, прокляття, замовляння. Вагомим внеском Матвія Номиса стали пояснювальні ремарки, що розкривають семантику зразків, допомагають встановити генезу творів і вказують на міжжанрові зв'язки. Наприклад, «два мішки й торба! – Е, я такий, що мішки шию»: був такий кравець, що прийшов до добрих людей у село та й назвався кравцем, а ті йому й раді. Напоїли, нагодували і сукно принесли. Подивився кравець на сукно, на вікно, перегорнув туди-сюди, та й каже: «Два

мішки й торба!» – «Е, ні, будьте ласкаві – нам з сего юпку та свиту!» – «Е, я такий, що мішки шию!» – та й будьте здорові! [7, с. 560–561] Тобто Матвій Номис виводив походження цієї приповідки із народного анекдота про дотепного кравця.

Ще одну приповідку «– *То правда, пане, що ми йшли прощо і говорили дещо, але коли ми що на що по що, щоб нас Бог – чортзнає-що!*» дослідник коментує так: в одному селі хтось нашкодив – покрали коней, а нічліжники бачили, що хтось біля тих коней крутився і щось нишком балакав. Пан їх на допит – а вони відповідають нечітко, тобто ухиляються від відповіді [7, с. 561]. Отже, ця приповідка, на думку Матвія Номиса, теж походить від анекдота про крадіжку коней.

Згодом саме Іван Франко, який загалом не надто високо оцінював збірник «Українські приказки, прислів'я і таке інше», продовжив працю, яку розпочав Матвій Номис. За його прикладом він скомпонував тритомний корпус «Галицько-руські народні приповідки», до якого ввійшло чимало коротких розмовних форм, у яких народ виявив глибину думки, досвід, володіння мистецтвом слова. Висловлюючи свою позицію, Іван Франко зазначив: «Я не розрізняю дійсних приповідок, так сказати моральних сентенцій, від приповідкових або образових речень, проклять, мудровань або передразнень і інших більш або менш усталених народньою традицією форм народнього вислову. Все те в моїх очах має однакову вартість, як причиною до культури людського духа» [16, с. 342–343]. Така візія перегукувалася із думкою Матвія Номиса: «я містив у книжку усе, що було в збірниках (загадки, шепоти, зацуривання, замовляння и д.): все комусь знадобилося! 2) шикуював збіранину у такі лави, щоб не психологія була основою, або що інше пісьмацьке, а як, на мою думку, огулові користніші – чи то з погляду одшукування в книзці, чого треба, чи полегкісті в читанні, запам'ятовуванні» [7, с. 29–30].

Іван Франко брав до уваги не тільки праці українських дослідників, а й враховував напрацювання європейських колег. Зокрема варто згадати Германа Естерлея. Цінність його студії в контексті питання генези паремій Іван Франко відзначив у листі до Михайла Драгоманова. Викладаючи основні положення своєї пареміологічної концепції, Франко зазначив, що він «звернув увагу на теорію, висказану різними людьми, а мотивовану Естерлеєм, що велика частина приповідок – се обшліфовані і скристалізовані оповідання, анекдоти, фацеції або їх поенти, – і для того, де тільки можу, даю при приповідках ті пояснення і опо-

відання, які сам народ до них прикладає. Таких пояснень маю доси з півтора ста» [6, с. 401]. Естерлей дослідив збірник «*Gesta Romanorum*» і зазначив, що ці популярні тексти дали життя цілій низці прислів'їв та приказок. Він доводив, що процес створення прислів'їв – це редукція об'ємних моралізованих притч, байок, оповідань. «*Gesta Romanorum*» – збірка екземплярів, складена латинською мовою, вважається однією з найважливіших і найскладніших етапів в історії світової літератури. Герман Естерлей підготував наукове видання цієї пам'ятки. У деяких текстах, наприклад, таких як «*De sectanda fidelitate*» [4, с. 278–279] («Про нечесну вірність»), дослідник подав *moralisatio*, тобто пояснення і значення змісту. Такі оповідання набувають алегоричного морально-богословського тлумачення сюжетів і персонажів. Однак, серед окремих фрагментів притч і оповідань все одно не можна виділити ті, які мають точно встановлену основу, тобто вони взяті із найрізноманітніших джерел і згодом закріплюються в окремі влучні та змістовні афористичні вислови. Очевидно, такий підхід до опрацювання різножанрових текстів і наштовхнув Івана Франка до значно глибшого аналізу і студіювання паремій.

Виникнення паремійних одиниць відбувається за трьома найпоширенішими схемами. Це зазначив Святослав Пилипчук у монографії «Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка». Дослідник окреслив такі шляхи поповнення паремійного фонду: міжжанровий перехід, узагальнення, факультативність. «Міжжанровий перехід передбачає творення прислів'їв і приказок на основі іншого жанру через вибір центрального елемента його структури (потенційної паремії), або через стягнення його до окремого смислогенеруючого висновку» [8, с. 89].

Прикметно, що до збірника Іван Франко залучав не тільки зразки народного походження, а й твори, які потрапили у фольклорне середовище з літератури. Фольклоризовані тексти він ретельно коментував, вказуючи на джерело, з якого було взято зразок. Про процес підготовки видання, нюанси його створення докладніше дізнаємося із листування Івана Франка і Михайла Драгоманова. У листах до старшого колеги Іван Франко радився з авторитетним науковцем щодо випрацювання оптимальної схеми дослідження українських прислів'їв і приказок. Дослідник покладався на уяву свого земляка і сподівався отримати цінні та корисні поради для вдосконалення своїх пареміологічних пошуків:

«Я відложив би в такому разі на бік усяку іншу роботу (покінчивши ти, що позачинане), зладив би і переслав Вам детальний плян цілої своєї частини, а відтак випрацював би єго, порозуміваючись з Вами» [6, с. 396]. Зрештою, й сам Драгоманов високо цінував науковий потенціал Франка. Попри надто скромну оцінку своїх знань у галузі фольклористики, Михайло Драгоманов все ж висловив низку слухних порад, які допомогли Іванові Франкові покращити приповідковий корпус.

У Франковому листі від 5 квітня 1892 року до Драгоманова висловлено ті цілі, які учений ставив перед собою. Перша з них – «вичерпати і добре впорядкувати весь досі звісний в друку і мною згромаджений галицько-руський матеріал приповідковий, взятий з уст народа», а друге – «видати єго (матеріал), по змозі, критично, з показом жерел, з захованєм діалектових осібностей і з долученєм таких об'яснень, на які спроможуся» [6, с. 402].

Варто згадати, що Михайло Драгоманов виступив на засіданні членів київського Відділу Географічного Товариства 1873 р., де артикулював думку про ареали побутування прислів'їв та приказок. Він вважав, що з'ясувати це питання можна, якщо застосовувати порівняльний метод і вибирати від загальної кількості приповідок ті, які є «загальнонародські, загальноарійські, загальнославянські, загальноруські» [10, с. 51], потрібно врахувати й ті прислів'я та приказки, які є запозичені, і таким чином можливо буде з'ясувати місцеве походження тієї чи іншої приповідки. Михайло Драгоманов вважав, що варто розділити українські приповідки за епохами культурної історії; географії; за місцем побуту і т.д., бо лише після врахування і дослідження цих чинників можна вивчити світогляд українців. Паремії, на думку Михайла Драгоманова, є інтернаціональними поняттями, оскільки, порівнюючи прислів'я різних народів, простежується їхня спільність «для майже всіх культурних народів і нема нічого характерного для певного народу» [5, с. 36]. Іван Франко взяв до уваги і це застереження колеги.

Драгоманов ділився з Франком цінними ідеями, які варто було б реалізувати у збірнику, зокрема радив: «Ще як би посчастлило Вам дати скільки небудь повні паралелі з Біблії, класиків, арабів, німців та слав'ян, то добре б було. Та ідеал порівн. науки – показати не тільки спільне, а осібне» [6, с. 400].

«Що для Бога, то для Бога, а що жидове, то віддай» [13, с. 89] – саме та приповідка, на прикладі якої можна ствердити, що Франко врахував підказку Драгоманова, адже він навів паралель,

яка близька до євангельського: «Віддайте ж кесареви кесареви, а Боже Богови» [1, с. 1109]. Це означає, що Бог зі сповненням релігійних обов'язків потерпить людині, але жид не потерпить з боргом. «Умер багатий: ходім ховати! Умер убогий: шкода дороги!» [13, с. 93] Цю приповідку треба розшифрувати як таку, що багатому й по смерті віддають більшу честь, ніж бідному. Іван Франко наводив паралель із середньовічного латинського вірша:

*Si moritur dives, concurrunt undique cives;
Si moritur pauper, veniet vix unus et alter¹.*

Франкова збірка приповідок вигідно вирізнялася від попередніх колекцій Григорія Ількевича, Володимира Віслоцького, Степана Петрушевича, Якова Головацького та ін. Вже у другій половині 80-х рр. для реалізації задуму, властиво, публікації корпусу Іван Франко поглибив співпрацю з польськими фольклорно-етнографічними виданнями, і зокрема налагодив контакти з професором Краківського університету, редактором відомого видання Антропологічної комісії Академії наук у Кракові «Zbiór wiadomości do antropologii kraewej» Ізидором Коперніцьким. Їхнє листування розпочалося 1883 року, за результатами якого вдалося надрукувати опис весільного обряду з Лолина, що його записала Ольга Рошкевич. Франко й Коперніцький шукали способи, за допомогою яких можна було б підвищити науковий рівень публікацій, ґрунтовно прокоментувати зафіксовані тексти. У виданні Краківської Академії наук Іван Франко мав намір видати українські народні приповідки – «Прислів'я люду руського в Галиції і Буковині». У вступному слові «Іван Франко дав фахову дефініцію жанру приповідок, зробив короткий бібліографічний огляд літератури, проаналізував роботу попередників, відзначив важливість і наукову цінність пареміологічних досліджень» [8, с. 44], які будуть корисні і для лінгвістів, і для етнологів, і для істориків. Однак недоліком своєї збірки Іван Франко вважав упорядкування не за гаслами, а за першим словом [8, с. 47], хоча планував спочатку «під кожним гаслом порядкувати приповідки поазбучно і нумерувати самостійно» [6, с. 399]. Підготовка публікації Франкового збірника прислів'їв і приказок виявилася неуспішною, тому що Коперніцький відмовився її друкувати. Існує припущення, що Ізидор Коперніцький образився на Івана Франка за критичну рецензію на його працю «O góralach Ruskich w Galicji», у якій рецензент вказав на фактичні помилки, антинаукові твердження.

¹ Українською: якщо багатий помирає, громадяни з усіх кінців збігаються; якщо бідні помруть, навряд чи один прийде.

Про історію підготовки планованого збірника «Прислів'я люду руського в Галіції» докладніші відомості знаходимо у низці публікацій. Зокрема відзначимо студії Олександри Сербенської «Мовний світ Івана Франка: статті, роздуми, матеріали» [11, с. 133–144] та Святослава Пилипчука «Глицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка» [8].

Після невдалої спроби видати свої записи на початку 1890-х років у Франка виникла ідея знову, цього разу самостійно, опублікувати збірку. Він розмірковував, як реалізувати цей задум, продумував науковий апарат. Одним із пунктів Франкового плану було до кожної приповідки додавати нотатку, де, як потім зазначено, «подаю, також по змозі, значіне приповідки і в яких okazіях вона уживаєся; в) вказую, по змозі, на жерело приповідки, коли вона оперта на яким оповіданню, анекдоті, пісні і т.і.». Зрештою, цю ідею він згодом втілював у життя. Наприклад, до приповідки «*Що то Божья воля: раз ударив, а два знаки*» подав пояснення – жартівливий вислів про побитого; натяк на оповідання про злодія, якого в чужім саду під час бурі вдарив господар вилами, а він думав, що то грім, і потім здивувався, знайшовши два синці» [13, с. 101]; «*Богач за грейцар три рази вмирає*» – так характеризують скупість багатія, Франко вважав цей текст узагальненням народного анекдоту про те, як багач, позичивши у бідного крайцар, не хотів йому віддати і тричі вдавав мертвого. «*Пане Боже – лап-цан! Пане Боже – лап-цан!*» – жартівлива приповідка, коли хтось, хапаючись у якійсь річі, помиляється або робить не до ладу. Приповідка постала з оповідання про жебрака, що ввійшов до хати в той момент, коли господиня виймала з печі кулешу. Жебрак попросив у неї «тепленького», і вона дала йому ложку кулеші з пригорщі, а жебрак, дякуючи, почав перекидати гарячу кулешу з долоні в долоню, поки не переплутав подяку і не кинув кулеші на землю [13, с. 85].

Іван Франко запропонував паралельну форму до цієї приповідки. «*Прости Біг вам – прости Біг вам – а най вас дідько візьме!*» [13, с. 86]. Дослідник прокоментував це як насміх з недовладного дякування, такий вислів заснований на оповіданні про жебрака, що, діставши з пригорщі гарячої кулеші, дякував і дякував, а в кінці, як його припекло, кинув кулешу на землю і з прокляттям пішов з хати. Обидві приповідки мають однакове походження.

Дотримання таких принципів сприяло з'ясуванню основних шляхів поповнення приповід-

кового матеріалу. Для Івана Франка було важливо розв'язати проблему генези, простежити процес виокремлення паремії з інших жанрів і, як результат, побачити самостійну «обшліфовану» приповідку. «Він відзначав, що найпродуктивнішим є процес утворення паремій через узагальнення, який, набуваючи максимально сконденсованої, лаконічної форми, дає влучну синтетичну оцінку різних життєвих фактів і явищ. Унаслідок такого стягнення, смислової акумуляції формується й утверджується переважуюча потужна верства звичайних життєвих «обсервацій», «спостережень», «уваг», «рефлексій», «правил *savoir vivre*'а», що становить найчисельніший контингент в українському паремійному фонді» [9, с. 395]. Початки своєї праці Іван Франко описував так: «Я вже розложив свій збірник по сюжетах і значну частку наліпив на особіних аркушах в поазбучнім порядку. Тепер по скінченню сего ліплення прийдеся редагувати цілу збірку суцільно: зводити варіанти, робити відсилачі, виказувати варіанти і *identica* в інших збірках (Номиса, у Поляків, Чехів, Німців, Москалів, – жаль, що не маю жадної московської збірки), а також збирати матеріал до пояснюючих нот. Сюди вийдуть замітки язикові, а головню казки, повірки, анекдоти, фрагменти пісень, описи обрядів, забав, одежі, страв і т.д. Я ограничусь тільки на Галичину, бо з інших частин не маю систематично зібраного матеріалу, але радби зладити книжку цінну для галицко-руського фольклора. Матеріал майже з кожним днем росте міні під руками. Самих приповідок без варіантів надіюсь набрати 8–10 тисяч» [6, с. 392].

Однією з ілюстрацій названих «шляхів поповнення паремійного фонду» є стягнений висновок, що походить від казки: «*Коби бідний мав щістьи, то би го не било нещістьи*». Під цією приповідкою треба розуміти загальнорозповсюджений погляд про добро і зло у людському житті. За певними переконаннями, перевага того чи іншого залежить від вищої сили. Як пояснював Іван Франко, щастя і нещастя часто персоніфікуються у казках, тому не дивно, що на таку приповідку можна натрапити в повсякденному мовленні. Варто згадати «Пісню про правду і неправду» Івана Франка як приклад казки, в якій Правда завжди бере верх над Кривдою [17, с. 299].

«*Повім вам байку: куриє пєс файку, куриє, куриє, тай очі зажмуриє*» [13, с. 20] – жартівлива казка, яку говорять старші, коли діти докучають їм, щоб «говорили байки».

Повір'я теж мають свої пояснення, наприклад: «*Кожда приповідка має свою причину*»,

«Нема приповідки без правди», «Не приказка, але правда» [14, с. 595].

Чимало приповідок є похідними від анекдоту, і Іван Франко підтверджує це численними свідченнями. Зокрема у записі з Пужник Бучацького повіту: «Згулив Бога! Згулив Бога!» [13, с. 20]. Йдеться про цигана, що, лізучи на дерево красти мед, просив Бога допомоги. Обіцяв Богу свічку, а набравши меду і злязачи з дерева, не хотів дотримати обіцянки. Похвалявся словами: «Згулив Бога! Згулив Бога!» та тут же впав на землю. Ця приповідка вживається на означення хитрого злочинця, який думав обійтися обіцянкою, але не дотримавши слова, одразу ж поплатився за брехню.

«Вгадай, у котрім йому вусі дзвонить» – так говорять про лиху, примхливу людину, яку «не можна зміркувати» і з якою «тяжко домовитися до чогось путнього». Дзвонення у вухах вважається віщуванням добра або лиха, відповідно до того, чи дзвонить у правому, чи лівому вусі. Цю приповідку слід розуміти так: вгадай, у якому він настрої, у доброму чи поганому [13, с. 141].

«Пішов до Варварки, надибав шкварки» – так жартують із парубка, що одружується зі старшою дівчиною, мовляв, замість солонини бере самі вишкварки [13, с. 136].

«А як ти багатий, то тобі вільно в церкві свистати?» – приповідка, що походить з анекдоту. Приповідку Іван Франко записав в Коломійі. Вислів походить від діалогу між глухим і губатим: глухий і трембатий прийшли до церкви. Дивиться глухий на трембатого, а далі лусь його в лице.

– Та за що б'єш?

– А чого, дурню, свещеш в Божім домі?

– Та я не свищу, я губатий.

– А як ти багатий, то тобі вільно свистати?

– Тай лусь другий раз! [2, с. 84]

Пригоди циган зазвичай набувають сміховинного контексту, наприклад, так є в епізоді про дощ. Одного разу цигани потрапили під зливу, але не мали з собою нічого, окрім сітки. Сховалися під сітку, і старий циган попросив мале циганча пересвідчитися, чи йде дощ великий. Циганчук виставив палець та й одразу забрав, при цьому приповівши: «Оййй, який там дощ!» [2, с. 249]. У записі Івана Франка є приповідка на основі цієї історії – «Виставив палець із вятіра тай каже: 'Ов, слота!'» [13, с. 190] Так жартівливо говорять про лінивого, який страждає через свою ледачість, але приймає все лихо з певним гумором.

«Голодний єсь хліба, то їдж сир» [15, с. 573] – такою приповідкою насміхаються із ситого, який рекомендує голодному їсти те, чого у самого досить, але в голодного нема. За переданнями

Івана Франка, він у Тернополі чув такий анекдот про Марію Терезу, яка, почувши, що десь там у галицьких горах люди гинуть з голоду, сказала: «Ах, бідні люди! Не мають хліба! Але чому ж вони не їдять булки?»

Іван Франко також виокремлював походження окремих зразків із народних пісень. Зокрема, «уламком» пісні, як спостеріг учений, є вислів: «Буде відти вдирати і свої сліди забирати». Говорять, коли хтось іде в якесь лихе місце, наприклад, на службу або на заробітки. У такому значенні й пісня:

Ой піду я з того села тай заберу сліди,

Бо вже я сі й-а в тім селі навиділа біди [13, с. 143].

«Бодай тебе, бодай мене, бодай нас обоє» [13, с. 99] – початок з пісні, який перейшов у неповне прокляття, на що вказує частка «бодай». Ці слова можуть означати добродушний докір, жаль про те, що двоє любилися, а не побралися; любовний жарт.

Бодай тебе, бодай мене, бодай нас обоє,

Яке в тебе, таке в мене личко рум'янеє

Бодай тебе, бодай мене, бодай нас обоє,

Бодай тебе попри мене скулило у двоє.

Джерелом поповнення паремійних формул є інші фольклорні жанри, що й засвідчує Франко. «Боїть ся, як чорт свяченої води» [13, с. 113] – загальне вірування, ґрунтоване на церковній науці і на обрядах, тобто за допомогою свяченої води можна прогнати злого духа.

«Вінчую вас з тим новим роком, аби вам Біг дав той рік цісливо опровадити, другого дочекати, рік від року на многа літа!» [15, с. 334] – обрядове віншування нового року, з яким вступає в хату кожний чужий чоловік. Так само вітають й на різдвяні свята: *Вінчую вас з тими св'ятами, аби вам Бог дав тоти опровадити* і т. д.

«Запръич голе, бо ті вколе» [15, с. 540] – дитяча забава, яка полягає у тому, що діти б'ють одне одного по голих руках та ногах. Водночас кожен намагається сховати свої голі місця, щоб не бути битим. У Нагуєвичах при тім приговорюють ломаною польщиною: «Схóвай гóлі, бéдзі бóлі».

На переконання Івана Франка, приповідки точно передають побутові реалії. Зокрема в них знаходимо інформацію про народний одяг: «Зійшов з гуньки на лейбик» [15, с. 685–686], що означає переходити з багатства на бідність. Гунька – це довгий суконний одяг, що сягає за коліна, а лейбик – короткий, сягає лише трохи нижче за пояс.

В українській культурі тема харчування відіграла важливу роль, це і проявлялося у при-

повідках зокрема: «Коли голод – приправа, то смакує приправа». Ця приповідка означає, що голодному смачна будь-яка страва.

«Борщ і капуста – хата не пуста» [13, с. 111] свідчить про те, що, коли є ці дві страви, то в хаті нема цілковитого голоду, та й борщ вважався чи не головною стравою в українських родинях.

Певні міркування про тенденції утворення приповідок висловив і Михайло Грушевський у праці «Історія української літератури», він позитивно оцінив тритомну збірку Івана Франка, адже вважав прислів'я і приказки стягненими формами колишніх, нераз дуже старих оповідань. У прислів'ях є натяк на байку, новелу, анекдот, таким чином, одна фраза чи слово утворюють стягнений поетичний образ. Проте не завжди можна з'ясувати корені походження, – підсумував Михайло Грушевський. «Збірки приповідок – в тім роді, як величезний і гарно впорядкований корпус галицьких приповідок Франка – являється немов реєстратурою колишнього літературного архіву, де коротко записані теми різних оповідань – отаких пояснень природи, байок, новел, анекдотів і т.д.» [3, с. 166]. Михайло Грушевський навів такі приклади, на які він звернув увагу у тритомному корпусі Івана Франка: *Бери вовка в плуг, а він сі дивит в луг; зозуля як сі подавит*

ячмінним колосом, перестас кувати; змию сі пригрів за пазухою; лиса вбили, курам радість. Український історик зробив висновок, що за цими короткими образами ховаються цілі оповідання, а кожна фраза може трансформуватися в байку, оповідання чи то у щось зовсім інше – нове й оригінальне [3, с. 166].

Висновок. Завдяки Франковій праці на ниві фольклористики, зокрема у галузі пареміології, вдалося чи не вперше поставити на порядок денний важливе питання походження прислів'їв і приказок. У корпусі «Галицько-руські народні приповідки» Іван Франко і теоретично (у вступних заувагах і розгорнутих коментарях), і практично (подавав відповідний ілюстративний матеріал) осмислив питання походження жанру. Здавалося б, ця студія мала дати імпульс для подальших досліджень у цьому напрямку, однак змушені констатувати, що Франкова праця 1901–1910 рр. вважається найавторитетнішим словом у цій царині.

Звичайно, були спорадичні спроби пояснити та прокоментувати джерела і витoki окремих приповідкових творів, однак у порівнянні із масштабами праці Франка, вони, звичайно, програють.

Отже, і сьогодні Франкові ідеї залишаються актуальними і потребують не тільки докладного висвітлення, але й розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біблія. Книга Священного Писання Старого та Нового Завіту. Київ: УПЦ КП, 2004. 1408 с.
2. Гнатюк В.М. Галицько-руські анекдоти. *Етнографічний збірник*. Львів: Накладом Товариства імені Шевченка, 1899. Т.VI. 370 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури. Київ, 1993. Т.I. 390 с.
4. Естерлей Г. *Gesta Romanorum*. Berlin, 1872. 755 с.
5. Ляцкий Е.А. Несколько замечаний к вопросу о пословицах у поговорках. СПб.: Типография императорской Академии наук, 1897. 36 с.
6. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. 560 с.
7. Номис М.Т. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ: Либідь, 1993. 635 с.
8. Пилипчук С.М. Галицько-руські народні приповідки: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 220 с.
9. Пилипчук С.М. Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 560 с.
10. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. *Збірник фольклористичної секції Наукового товариства імені Шевченка*. Т.3. / зладив М. Павлюк. Львів: Накладом Товариства імені Шевченка, 1906. Т.VII. 362 с.
11. Сербенська О.А. Видатний дослідник української фразеології. *Мовний світ Івана Франка: статті, роздуми, матеріали*: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. 372 с.
12. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича та інших / упоряд. М.Т. Номис. Київ: Либідь, 1993. 635 с.
13. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки. *Етнографічний збірник*. Т.1. Кн.1. Львів: НТШ, 1901. Т.X. 200 с.
14. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки. *Етнографічний збірник*. Т.11. Кн.2. Львів: НТШ, 1908. Т.XXIV. 300 с.

15. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко; наук. ред. перевидання др. філол. наук, проф. Пилипчук. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 832 с.

16. Франко І.Я. Передмова до третього тому (видання «Галицько-руські народні приповідки»). *Етнографічний збірник*. Львів, 1910. Т. XXVII. С. 342–343.

17. Франко І.Я. Пісня про правду і неправду. Фольклористичні та літературно-критичні праці. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 43. 480 с.